

ГЕОГРАФИЯ НА БЪЛГАРИЯ И БЪЛГАРИСТИКАТА

Т. Христов

Когато се говори за география на България, има една тема, която не може да бъде отмината. Това е темата за връзката ѝ с роднознанието и българистиката, на която напоследък заслужено се отдава голямо значение. Буди недоумение опитът на някои да решават проблемите на българистиката единствено с проблемите на българския език, българската литература и фолклора. Дори разширената трактовка на българистиката включва още само българската история. География на България сякаш по начало е извън българистиката. На нея не се полагат проблеми и теми. Нещо повече. Тя дори не се споменава в нито един от документите за развитието на българистиката.

Много са причините за това състояние. Измежду тях ще спомена научната неизясненост на българистиката или, с други думи казано, свободното тълкуване на нейното научно съдържание. Впрочем какво е българистиката? Логично е българистиката да обединява науките за България, за българския народ, т. е. български език, българска литература и фолклор, история на България, география на България. В по-широк смисъл в нея следва да се включи геология на България и други науки.

Веднага следва да се посочи, че българистиката не трябва да се разглежда като механичен сбор от науки и действия за популяризиране достиженията на българския народ в една или друга област. Не винаги изучаването на частите на цялото води до изучаване на цялото. В този смисъл проблемите на българистиката следва да се изучават и в по-общ, и в по-цялостен план. География на България като синтетична наука може да допринесе за изясняване както на някои частни географски българистични проблеми, така и на някои по-обща проблеми.

На природните условия и ресурси на българските земи, на тяхната роля и значение за българското национално съзнание, за развитието на общественото производство, за изграждането на българския бит, материална и духовна култура, пък дори и народопсихология или не се отдава никакво значение, или се отбелязва напълно формално, за да не се изпадне в неудобна крайност или в т. нар. географски nihilизъм. Природните условия и особености

присъствуват във всички големи литературни и исторически творби. Природогеографската обстановка, природната скулптура и другите географски феномени не остават отминати, но се използват най-често като пълнеж, като фон. Над тях само обикновено се съзерцава. Те са пасивна страна. Специалистите по българска история, по български език и литература прилагат напоследък какви ли не методи за изследване на основни проблеми на нашия език и родната ни история или на някои особени по генезис и развой събития и процеси. Но няма случай тези проучвания научно да се свързват с природогеографски особености. Най-новата история изобилствува със събития, върху които географският фактор е оказвал влияние. Та няма българските земи не бяха обединени от географските области Мизия, Тракия и Македония? Та няма разкъсването на Санстефанска България не се основаваше на геополитическите концепции за отдалечаване на България от Егейския басейн? Нямаме намерение да възкресяваме геополитизма и да определяме историческите събития и процеси от географските условия; независимо че те често пъти са били основание или оправдание за държавите-похитители. Но историческите процеси са се развивали в конкретна географска среда, която неминуемо им е дала своя отпечатък.

Има едно положение, което с никакви увъртания не може да се пренебрегне, да се подмени или отмине — природната среда като всеобщ предмет и всеобщо средство на труда. Тази Марксозна установка не трябва да се разглежда единствено като географска аксиома. Тя е общонаучна и най-солиден мост между природните и обществените науки, за тяхното взаимодействие и взаимно проникване. Та няма тази аксиома не е достатъчна, за да се изследват природните условия и да се дадат по-цялостни и пълни обяснения на общественоекономическото развитие. Географският фактор има регионален и глобален политически и геостратегически аспект.

На природата, на българската природа ние все още не отдаваме дължимото. Ние все още не я познаваме. Все още не я изучаваме достатъчно, не я стопанисваме и затова тя не ни се отплаща в пълна мяра. Цялата ни материална култура е възпътен човешки труд. „Ако извадим всички видове труд (от сградата, от машината, от дрехата и др. — бел. Т. Хр.), все пак винаги ще остане някакъв материален субстрат, който е налице в природата без намесата на човека“ — Маркс, К., Капиталът, т. I, с. 53, С., 1979. Ще си позволя отново да насоча вниманието на читателя към една мисъл на Маркс, чрез която той изяснява, че „в производството човек може да постъпва само така, както постъпва самата природа, т. е. само да изменя формите на веществата. Дори нещо повече. В своя труд човек непрекъснато е подкрепян от природата. Така че трудът и ее

единствен източник на произвежданите от него потребителски стойности, на вещественото богатство“ (пак там, с. 54).

Когато се говори за връзката, за взаимозависимостта, за единството на българистиката с географията на България, въпросът в никакъв случай не трябва да се свежда до българската природа. Фундаментът на българистиката трябва да се търси във взаимодействието на българското общество (българската народностна общност) и на всички народностни групи с тази земя, която те са „създали“ като българска земя. Географската среда, която са обитавали траките, и тази, в която ние живеем, е дълбоко променена. Наистина няма палеогеографски факти и други данни, с помощта на които да се възстанови географската картина на нашите земи от онова време. Има обаче много исторически доказателства за съзидателната дейност на българите през последните 13 века, която създава България, променя географската среда в нашата страна. През този период силно е намаляла лесистостта на страната. Степите на Дунавската равнина, на Старозагорско, Ямболско и Бургаско, на Добруджа са превърнати в ниви, градини, лозя и ливади. Много от старите селища са изчезнали или са „преродени“. Те имат съвсем нов облик, нови функции. Сега например нашият столичен град има не само нови мащаби, но и редица съвсем нови функции, отнасящи се до целия ни народ и за много други народи, а в някои отношения за целия свят. Същото може да се каже за Варна и Пловдив. В резултат на взаимодействието с природата географската картина се променя пред очите ни. Тези промени не винаги са в желана посока. Големи усилия се полагат, изразходват се много средства, за да се запази или възстанови една стара сграда, селищен ансамбъл или да се запази от цивилизацията един природен резерват.

Сега българската природа, по-точно българската географска среда, пък и трудът на българина не е такъв, какъвто е бил не само преди 1000, но и преди 100 и преди 35 години. В същност за взаимодействието между човешкото общество и природата и за резултатите от него няма по-силна, по-ярка, по-красноречива географска сентенция от мисълта на Уилям Пети „Трудът е бащата на вещественото богатство, а земята неговата майка“ (цит. по Маркс, Капиталът, т. I, с. 54).

Нима е възможно да има България, да има българистика без българската природа, без социално-икономическа география на България, без българския народ, който във взаимодействие с природната среда измоделирал географската среда — нашия голям дом.

Патриотизмът, националното съзнание, българското обществено съзнание не се създават абстрактно. Колко далновиден е бил народният поет Иван Вазов, който е посветил на българската природа толкова вдъхновени песни и четива — образци за географско светуещане, за прилагане на географията при формиране на българ-

ското народно съзнание, на любов към родната природа, към родината. Нека си припомним само „Великата Рилска пустиня“, „В недрата на Родопите“, „Един кът от Стара планина“. Нека си припомним и голямата му любов към картографията. Любовта на Вазов към географията не угасва и след като е станал всепризнат патриарх на българската литература. И тогава той споделя на приятеля си Атанас Илиев:

„Да знаеш, Илиев, колко обичам географията. Ако да съм имал възможност някога да си избирам специалност, непременно щях да стана географ.“

Вазов подхожда към изучаване и художествено пресъздаване на българската земя, към нейната естетическа оценка от дълбоко осъзнатата необходимост да се познава родната страна като духовна потребност. Може би е уместно в тази връзка да споменем и „Отечество любезно“ и незабравимия стих на Ботев „Балканът пее хайдушка песен“. А нашият национален химн не е ли една вдъхновена ода за хубостта на родната страна, един тържествен зов на българина към самия себе си, за сливане на личността с родината? Случайно ли др. Т. Живков в своето встъпително слово на Пленума на ЦК на БКП за образователното дело не пропусна да отбележи, че освен без български език и литература и история на България, не може да има учебна програма за училищата и без география на България. Но не става дума, че трябва само да я има в програмата. Не става дума само и за броя на часовете. Тя трябва да бъде с подобаващо учебно съдържание, с такова активно участие, без каквото не може да има пълноценно учение в българското училище. В образователната система трябва да има един образователен блок, съставен от български език и литература, история на България и география на България. В научен план той трябва да обхваща основните проблеми и на българистиката. В тази система географията на България има не само свой самостоятелен дял, но в известен смисъл трябва да издълнява и координиращи функции.

Природата възхищава всички велики мислители и творци на художественото слово. За Толстой тя е „най-непосредствен израз на красотата и доброто“, за Гьотетя е „стихия, любима и добра майка“.

Географията на България отдавна е българистична наука. В някои отношения в тази област тя има и пионерни и изключително важни постижения. Измежду учените, които пръв високо оцени българистичните задължения на науките за България, е основателят на географската наука в СУ „Кл. Охридски“ проф. Ан. Иширков. Той е първият и най-силен представител на българистиката като комплексна наука. Много от неговите наситени с жив патриотизъм трудове и сега не са загубили своето значение. Някои от тях са се превърнали във важен българистичен извор, а други може да служат за пример как трябва да се интерпретират общонационални,

общобългарски проблеми от географска гледна точка. Отделни съчинения на акад. Иширков са пропити с великобългарски шовинизъм. Изкушен от геополитичните концепции за предопределеността България да бъде хегемон на Балканите, той надценява географското положение и географските фактори. Ние преоценяваме всичко това. Не може обаче да не припомним успешните опити на акад. Иширков географски да защити България, нейните политикогеографски, народностни и други основания за политическите ѝ граници. Тук изрично ще посочим неговата голяма, пословична добросъвестност при набиране и използване на фактите. И още нещо. Трябва да се поучим от майсторството на акад. Иширков как от факти се правят научни обобщения с общонационално значение. Такъв характер имат студиите „Принос към етнографията на македонските славяни. Отговор на проф. д-р Й. Цвиич“, С., 1907, стр. 100; „Западните краища на българската земя“, Бележки и материали, С., 1915; „Западна Тракия и договорот за мир в Ньой“, С., 1920.

Ан. Иширков съзнава необходимостта, че географията трябва да даде своя принос при изследване на България. Той разкрива тези възможности в статия, специално посветена на този въпрос. (Вж. Науките на България днес, География, сп. Бълг. книга, I, 1930, кн. 4—5, с. 433—438.)

За съжаление идеите на Иширков не намират достойни последователи. Във втората половина на триесетте години фашизмът настъпва в България. Повечето от географите се заемат с неблагоприятната роля да обосновават политическите граници главно от геополитични позиции.

През последните тридесет години се отиде в другата крайност. И все пак цялата дейност, всичко извършено в географията на България е българистика и тя винаги ще остане българистика независимо от всичко.

Участието на географията на България в българистиката, включването на нейния обект и нейните методи ще допринесат и за актуализирането на нейната проблематика и тематика. Историята и една голяма част от проблемите на българския език и българската литература и фолклор задържат твърде много вниманието към миналото, към далечното минало. Без да се отрича значението на тези въпроси в системата на българистиката, те не трябва да бъдат нейна доминанта. Съвременните проблеми на науките за България, за българския народ, за природата, за нейните характерни стопански дейности, за социалистическия начин на живот, за приносите на БКП, на нашия народ в обогатяването на теорията и практиката на социалистическото строителство трябва да заемат подобаващо място в научната проблематика на българистиката, в тяхното популяризиране. В този смисъл действията на културните институти имат по-правилна насока и по-големи успехи.

Българистиката е една. Тя обаче има някои особености, с които не може да не се съобразяваме. Например по проблемите на български език и литература, българска история и българска география в историческата ѝ част може да се твори и в чужбина. За разлика от всички българистични науки география на България може да се създава само в България. Има и нещо друго, по-съществено. Не става дума само за „къде“ се прави българоведението. На всяка цена българистиката следва да се свързва със съвременна България, с нейните политически граници, с нейното население независимо от неговия генезис, бит, религия, матерен език. Това население може да няма българистичните признаци, които извежда българският език или българският фолклор, или българската история. Но за това население България, социалистическа България, не е безразлична. То участва активно в изграждането на социалистическото общество и влага ценен принос в българоведението. Какво противоречие нали? И колко много трябва да го ценим и да се съобразяваме с него. То намира реални измерения в регионален разрез и е изпълнено с политика, с икономика, култура, носител е на проблеми, на съдби.

Преди не повече от 100 години българските учаци се получаваха знания за своята страна от учебници, съставени от чужденци, и то без какъвто и да било методичен опит. Тази задача сега стана основна задача на българските географи — научни работници и педагози. Освен това чрез география на България ние трябва да дадем своя принос в изучаването на цялата планета. Чрез география на България, чрез отраслови и регионални изследвания и обобщения трябва да дадем свой влог в теорията на географията. Само по този начин география на България може да се издигне до равнището на своите партньори в българистиката и да има свой принос за нейното развитие и за издигането на теоретичното равнище на географията, за превръщането ѝ в творческа, конструктивна наука. В този смисъл може да се каже, че география на България е неразделна съставна част от българистиката. Невъзможно е да има българистика без география на България, както и география на България извън българистиката.

ЛИТЕРАТУРА

- Маркс, К., Капиталът, С., 1979.
 Вазов, Ив., Събрани съчинения, т. 12, С., 1977.
 Вълчев, В., Иван Вазов. Жизнен и творчески път, С., 1968.
 Живков, Т., За развитието на образователното дело в НР България, С., 1979.
 Иширков, Ан., Принос към етнографията на македонските славяни. Отговор на проф. д-р Й. Цвиич, С., 1907.
 Иширков, Ан., Западна Тракия и договорот за мир в Ньой, С., 1920.
 Иширков, Ан., Науките на България днес. География., сп. Бълг. книга 1, 1930, кн. 4—5.

GEOGRAPHY OF BULGARIA AND BULGARISTICS

T. Hristov

Summary

1300-anniversary of Bulgarian state has regenerated and developed in a large scale Bulgaristics — scientific branches. A new science — Bulgaristics has been formed. Unfortunately in none of the national programs, or in the plan of the International Bulgaristics Congress has it been noted that Geography of Bulgaria refers to Bulgaristics as well.

Geography of Bulgaria is a typical science of Bulgaristics. The subject of its scientific research — natural environment is 'the universal subject of labour and means of labour' (Marx). It is to be most carefully studied. The geographic factor has regional and global economic, social and ecological aspect.

Geography of Bulgaria studies the influence of society on natural environment as well as the results of society-nature interaction—'Labour is the Father of all the material wealth and land—its Mother' (William Petty).

Geography of Bulgaria as a scientific branch of Bulgaristics holds out a lot of other opportunities for the explanation of a number of phenomena and processes and the scientific argumentation of questions of vital importance such as motivation of branch and territorial structure of economy, the problems of patriotic and international education of youth, etc.